

# ARANY JÁNOS: A HAMIS TANÚ

Keletkezéstörténet

PÉTER LÁSZLÓ

2012 // 06

Szabó Károly (1824–1890) Köröstarcsán született. A debreceni református kollégiumban, majd a késmárki jogakadémián tanult, Pozsonyban lett táblai jegyző. 1845-ben ügyvédi oklevelet szerzett. A szabadságharcban főhadnagyi rendfokozatot ért el. Utóbb a budapesti egyetemi könyvtárban történeti kutatásokat folytatott, főként forráskiadványokat készített. 1855-ben a nagykőrösi református gimnáziumban görögöt tanított; ekkor lett Arany János tanártársa.

De Arany már előbb kapcsolatba került vele. Szabó Károly a szabadságharc bukása után szülőföldjére húzódott vissza, és helytörténeti kutatásokat végzett. Az Új Magyar Múzeum 1850/51. évi 1. számában *A magyar helynevekről* címmel terjedelmes értekezést közölt. A Körösön található Márkus-örvény névadásának magyarázatául lapalji jegyzetben ezt „az öreg Márkusról szóló halászsregét” adta elő:

„E regét következőleg hallottam: Régen, talán már száz esztendeje is lehet, midőn még a föld bőven volt, s az emberek a határokkal nem gondoltak úgy, mint most, a körösladányiak a tarcsai határ egy részét magokénak tulajdoníták, miből villongás támadván, törvényre került a dolog. Az öreg Márkus volt a ladányiak tanúja, ki is, miután a csizmájába a talpa alá előre ladányi földet tett, hogy majd hamisan ne esküdjék, a helyszínére a bírósággal kiment, s ott az élő Istenre megesküdt, hogy azon föld, melyen ő áll, körösladányi föld, s rettentően átkozá magát, hogy ha igazat nem mond, testét a föld ne vegye be, hanem azon örvény nyelje el, melynek közelében áll, s lelke nyugalomát ne találjon. A bíróság ezen eskü szerint csakugyan a ladányiaknak ítélte a földet. Nemsokára azután az öreg Márkus meghalt, temetésére roppant nép gyűlt, s az egész szertartás szép renddel végbement; midőn azonban a koporsót a sírba eresztették, s a sírásók a földet rá kezdték volna hányni, egyszerre csak az egész nép csodálatára a koporsó a földből felvetődött, s a holttest a koporsóból kizuhanva, egyenesen azon örvénynek tartott, hol az öreg életében hamisan esküdt, s ott annak fenekére szállott. Így átka, mit magára mondott, csakugyan teljesült. Azóta is, kivált holdvilágos éjenként, gyakorta

látják őt a halászok az örvényből fölmerülni, kikhez minthogy élteben is mindig izgága volt, rendesen e kötődő<sup>1</sup> kérdést szokta intézni: *oldjak-e, vagy kössek?* S ha a tapasztalatlan halászlegény azt találja felelni: oldjon, az egész hálót úgy megbontja, hogy egyetlen szállá változik; kössön, a hálót olyan csomóba gombolyítja, hogy soha többé ember ki nem bontja. Ezért nevezik ezt az örvényt Márkus örvényének.”

Arany János nem volt finnyás: a Szabó Károlytól olvasott hiedelemmondát szabályszerűen megverselte. Ugyanott, az Új Magyar Múzeum következő, 1852-es évfolyamában meg is jelentette. A nagykörösi tanár ekkoriban olyan költeményeket írt, mint *A dalnok búja*, *Dante*, *Magyar Misi*, s elkezdte balladáinak sorát is ( *Rozgonyiné, Török Bálint, V. László* stb.).

## A hamis tanú

Állj elő, vén Márkus! Vedd le a süveget,  
Hadd süsse a napfény galambősz fejedet;  
Tartsd fel három ujjad: esküdjél az égre,  
Atya, Fiú, Szentlélek, hármass istenségre:  
Hogy az a darab föld, amelyen most állasz,  
Nem tarcsai birtok, – ladányi határ az.

Eléállá Márkus, térdben összeesve,  
Görnyedező háttal, mintha sírt keresne;  
Téli fának hinnéd, mit a zúz belombol,  
Fázik, aki ránéz, s a halálra gondol;  
Kezei reszketnek: tán erő híjában?  
Tán a lelki vádtól, vénség álarcában?

Esküszöl – „Esküszöm az élő Istenre,  
Utolsó napomra és örök idvemre, –”  
Esküszöl – „Esküszöm, s ha hamisat szólok:  
Se földben, se mennyben ne lehessek boldog;  
Föld kidobja testem, ég kizárja lelkem:  
Ama sebes örvény hánytorgasson engem. –”

„Ej-haj! Dínomdánom: mienk az igazság;  
Nem azé a madár, aki elszalajtja,  
Lakoma Ladányban, – muzsika, mulattság;  
S kinek a foga fáj, tartsa nyelvét rajta.  
Lám a vén Márkusnak esze volt előre:  
Talpa alá tette, úgy esküdt a földre.”<sup>2</sup>

Ott iszik az öreg a tanáccsal sorban:  
De mintha keserűt érezne a borban.  
Haza megy, komor lesz, szó kifogy belőle,  
Sorvadoz, meg is hal, az nap esztendőre.  
Négy harang siratja, két pap megdicséri,  
Mint becses vendéget, sok nép kikíséri.

Elkíséri a nép a kicsiny ajtóig,  
Mellyel a világi élet becsukódik,  
Nyitva már az ajtó, készen a sír szája,  
Úgy látszik, hogy éppen a halottat várja;  
Zeng a búcsúének, a kapa megcsillan,  
Fekszik a koporsó odalent, a sírban.

És a fekete föld, amint hull, amint hull,  
Nyögve a koporsó megrendül, megindul,  
Kivetődik a sír dobbanó partjára,  
Ropogva szakad föl fedelének zára:  
Megrázkódik a test, és talpra ugorván  
Szeme fehérével körül néz mogorván.

S amint három ujját emeli az égre,  
Úgy rémlik az, mintha kékes lánggal égne;  
Majd a néptolongás közepébe törvén,  
Odafele tart, hol kutatás az örvény,  
Hol a forgó habok leszállván a mélybe,  
Fejüket befúrják a parázs fővénybe.

Az időtől fogva, mikor a hold felkel,  
S a vizet behinti ezüst pikkelyekkel,  
Gyakran látni Márkust – ég felé az ujj –  
Mélységből kibukni s elmerülni újra,  
És, miképp izgága volt egész élete,  
Így kötődik szóval: „Oldjak-e? Kössek-e?”

Ne feleljetek rá, köröksi halászok!  
Kétélű a kérdés, bajt hozna reátok;  
Kötni: összekötni hálótok egy bogba,  
Oldni: széjjel oldná hosszan a habokba;  
Halkan imádkozva evezetek itt el:  
S ne mondjatok esküt, ha nem igaz hittel.

Az öreg Márkus példázatát ő is, az értelmezők is főként az *istenítélet* nézőpontjából értékelték, ennek tanulságát hirdették: „ne mondjatok esküt, ha nem igaz hittel”! Így vette át Szabó Károly folklórgyűjtését szó szerint Ipolyi Arnold  
*Magyar mythológiá*

jába (1854), így kereste össze nemzetközi változatait Róheim Géza (1916). A vízi életben többféleképpen értelmezhető szólásmondás

*(oldás-kötés)*

változatait Kálmány Lajos gyűjtötte össze

*A magyar halászok vízi ellenségei*

(1895) címmel megjelent közleményében. Az itt és az Arany versében olvashatótól eltérően alkalmazta a mondást Tömörkény István. Az ő elbeszélésében az „akivel oldottál, avval köss” törvénye azt jelenti, hogy a ladikba vagy kompba fölvelt utast biztonságban kell céljához, a kikötőhelyre juttatni: vagyis akivel eloldottad a csónakodat a parttól, azzal köss is ki (*Szirtesek a partok*, 1910).

Nem szól azonban az Arany János kritikai kiadás (1951) jegyzete, a szakirodalom e versre vonatkozó magyarázata sem arról, ami nincs ugyan szó szerint a költeményben, de amelynek ismerete híján nem értelmezhető tökéletesen a mondanivaló. Nevezetesen az: miért, miképpen vált a vén Márkus a két békési község határpörében koronatanúvá? Ehhez a népi jogtörténet jellegzetes megoldását kell ismernünk. Nem magyar, de európai, sőt minden bizonnyal nemzetközi hagyomány, egyetemes emberi gondolatból (*Elementargedanke*) fakadó gyakorlat volt, amikor az írásbeliség még nem vált legalább a 20. századi mértékig általánossá, hogy az igazgatási vagy birtokhatárokat úgy tették emlékezetessé, hogy egy-egy falu gyermekeit kivitték a helyszínre, feneküket – lehetőleg mezítelenül, hogy még emlékezetesebb legyen – jól elverték, vagy fölpofozták őket, fülüket jól meghúzgálták, ráállították a határkövekre, így tévén számukra – föltehetően egész életükre – emlékezetessé a helyet. Hiszen emberi számítás szerint ők éltek, ők emlékezhettek a jelenlevők közt a legtovább! Az

*élő emlékezetnek*

e letéteményeseit, az

*emlékezeti tanúkat*

ismeri a német szokásjog is (Ruszoly József:

*Európai jog- és alkotmánytörténelem*, 2011).

A magyar hagyományról Takács Lajos kitűnő posztumusz tanulmánya (*Megcsapatas emlékezet okáért*, 1985) adott

képet. Levéltári adatokból az egész ország területéről közölt változatos adalékokat. A két békési községhez legközelebb Szeghalomból (1823), Szentestről (1728), Mindszentről (1780). A gyakorlat egyetemességének remek bizonyítéka, hogy 1726-ban gróf Eszterházy János Szentjánoson (Komárom megye) „azon a hármashatáron” saját fiát, Ádámot

*csapatta meg*

„emlékezetnek okára való nézve...”.

Karácsonyi János már ismerte azt az 1728. augusztus 21-i jegyzőkönyvet, amely a Körösladány (akkor Körös-Nadány) és Köröstarcsa (akkor csak Tarcsa) közt zajlott jogvitát dokumentálja, s amelynek – négy közül egyik, 60 éves – esküt tevőjét Márkus Jánosnak hívták. Csakhogy ezek éppenséggel tarcsaiak voltak, Tarcsa javára esküdtek. A két megyei biztos pedig – ismerve a népszokást! – *uti moris esset* (ahogyan szokás!) levétette a tanúk csizmáját! Ez tehát nem lehetett Szabó Károly és Arany János forrása. Györffy István ezért sokkal régebbre vezette

vissza a történetet (1916). Szerinte az 1479. évi határjáráskor esett meg a dolog. Ilyen messzire azonban a nép emlékezete nemigen nyúlik vissza.

Ám a szájhagyomány természete nem is olyan, hogy történeti hitelességgel ragaszkodnék a valósághoz. Meg kell elégednünk azzal a jogos föltételezéssel, hogy a vén Márkust valamikor a 17. vagy a 18. században, gyerekkorában kivitték a mai Köröstarcsa és Körösladány határához, a *Peres-zughoz*, jól elfenekelték, hogy így 70-80 évvel utóbb alkalmassá válják hiteles tanúnak.

Miért nem szólt erről sem Szabó Károly, sem Arany János? Mert az ő idejükben még a *megcsa patás*

az emlékezetben élő, magától értődő, köztudomású szokás volt.

*A magyarság néprajza*

ban (1933) Szendrey Ákos azt írta: „Palóc és székely területen még ma is él ez a szokás.”

Egyedül Szűcs Sándor említette (1959), nyilván a néphagyomány nyomán, idézve a vén Márkus András szavait. (Ő a keresztnévet is a szájhagyományból vehette.) „Tizenkét esztendő gyerekecske lehettem az utolsó határjáráskor, midőn ladányi eleink meghányták a zugi halmot; annak tetején pedig az én meztelen fenekemet, hogy jól emlékező tanú legyek...”

Nem tanulmányoztam Arany e verse kedvéért a római jognak a perjoggal foglalkozó fejezetét, de a *testisetimológiája* valószínűvé teszi, hogy hasonló meggondolások és gyakorlatok már több ezer éve ott is éltek. Az ún. *primitív népek* közt általában. Ez is *Elementargedan* ke . E latin szó

eredeti jelentése

*here,*

azaz

*férfinak páros ivarmirigye*

.

*Tanú*

jelentése pedig abból származott, hogy az esküt tevő jobb kezét heréire téve vállalta, ha hamisat esküszik, azon kívül, hogy „se földben, se mennyben ne lehessenek boldog, / Föld kidobja testem, ég kizárja lelke” – veszítse el termőképességét, ne lehessenek utódai, örökösei. A

*magvaszakadás*

abban a korban súlyos fogyatéknak, büntetésnek számított. Mózes első könyvének, a *Teremtés*

nek tanúsága szerint az eskünek ezt a kellékét, eufemizmussal szólva („tedd a kezedet a *csípőm*

[Károlyi Gáspár szerint:

*tompom*

]

*alá*

”) a zsidók is megkövetelték. Ábrahám, halálát érezvén, „intézőjét”, vagyonának kezelőjét, legidősebb szolgáját fölszólította: „»Tedd kezedet a csípőm alá! Megesketlek az Úrra, az ég Istenére és a Föld Istenére, hogy nem veszel feleséget fiam számára a kánaániták közül«” (Ter

24,2–3). „Amikor Izráel [Jákob] halála közeledett, hívatta fiát, Józsefet, és így szólt hozzá: »Ha van benned szeretet irántam, tedd kezedet csípőm alá, hogy jóságot és hűséget tanúsítsz irányomban, s nem temetsz el Egyiptomban«” (Ter 47,29–30).

Eddig sem írásban, sem szóban nem kaptam magyarázatot, hogy miért az esküt vevő csípője alá kellett az esküt tevőnek a kezét tennie, miért nem a saját csípeje alá.

## Irodalom

Szabó Károly, *A magyar helynevekről*, Új Magyar Múzeum, 1850/51, 375.

Ipolyi Arnold, *Magyar mythológia*, Pest, 1854, 211.

Kálmány Lajos, *A magyar halászok vízi ellenségei*, Ethnographia, 1895, 102–105. = K. L., *Magyar hitvilág*, Pécska, Szeged, 2009, 262–264.

Karácsonyi János, *Békés vármegye története*, Gyula, 1896, II, 223.

Riedl Frigyes, *Arany egyik költeményéről = Emlékkönyv Kármán Mór huszonöt éves tanári munkásságának ünnepére*, Budapest, 1897, 160–161.

Tömörkény István, *Szirtesek a partok*, Pesti Hírlap, 1910/37. = T. I., *Bazsarózsák*, Budapest, 1912/19. = T. I., *Hajnali sötétben*, Budapest, 1958/405.

Berze Nagy János, *Adalékok Arany „Hamis tanú”-jának tárgytörténetéhez*, Ethnographia, 1916, 132–134.

Binder Jenő, *Adalékok Arany „Hamis tanú”-jának tárgytörténetéhez*, Ethnographia, 1916, 209.

Györffy István, *Magyar adalékok Arany „Hamis tanú”-jának mondájához*, Ethnographia, 1916, 210–211.

Róheim Géza, *A hamis tanú*, Ethnographia, 1916, 212–221.

Arany János, *A hamis tanú* = A. J., *Összes művei. I. Kisebb költemények*, szerk. Voinovich Géza, Budapest, 1951, 462.

Szűcs Sándor, *Vén Márkus, a hamis tanú* = Sz. S., *Békési históriák*, Gyula, 1959, 12–14. (A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai 6.)

Implom József, *A köröstarcsai hamistanú-mondához* = Irodalomtörténet, 1962, 165–167.

Kaposi Márton, *Arany János „A hamis tanú” c. balladájának kérdéséhez* = Irodalomtörténet, 1962, 168–170.

Takács Lajos, *Egy határmonda hátteréhez*, Ethnographia, 1980, 398–403.

Takács Lajos, *Megcsapatás emlékezete okáért*, Ethnographia, 1985, 36–41.

Herbert Haag, *Bibliai lexikon*, Budapest, 1989, 379.

Turbucz Zoltán, *Irodalmi évfordulók nyomában*, Körösladányi Hírmondó, 2007. június.

Ruszoly József, *Európai jog- és alkotmánytörténelem*, Szeged, 2011, 579.

## **Jegyzetek**

1 A *kötődő* – eltérően a mai, eltorzult divatszótól – eredeti jelentésében (*évődő, kötekedő, kötözködő*) értendő.

2 Azaz: egy darab ladányi földet készített jó előre talpa alá, s így az eskünél *mentalis reservatával*

élt. –

A. J. [

*Reservatio mentalis*:

nem a kimondott szó az érvényes, hanem a közben gondolt tartalom – P. L.]